

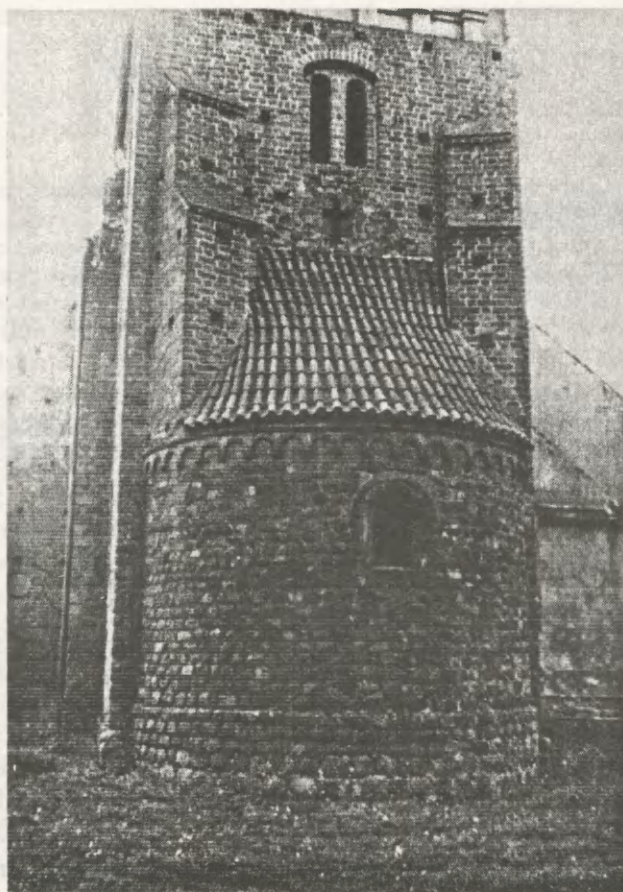
ZOFIA KURNATOWSKA

KOŚCIÓŁ ŚW. LEONARDA W LUBINIU

(PO PRACACH ARCHEOLOGICZNYCH I ARCHITEKTONICZNYCH)

Romański kościół Św. Leonarda, rozbudowany o nawę gotycką, jest jednym z najcenniejszych elementów zespołu architektonicznego klasztoru benedyktyńskiego w wielkopolskim Lubiniu (por. M. Sokołowski 1888; S. Wiliński 1952; Z. Świechowski 1963, s. 160 nn.; R. Linette 1968; *Sztuka polska* 1971, s. 728; Z. Świechowski 1990, s. 168). Mimo bowiem rozbudowy zachowała się prawie bez zniekształceń cała bryła jednonawowego kościoła wzniesionego z ciosów kamiennych (ryc. 1). W ciągu wieków bardziej ucierpiało wnętrze świątyni. Romański jego charakter został zmieniony już w trakcie XVI-wiecznej rozbudowy zwłaszcza przez podwyższenie nawy, co zmieniło jego proporcje. Zapewne też wówczas zlikwidowano znajdujący się w prezbiterium ołtarz i pobudowano nowy w tylnej partii nawy romańskiej, który z kolei zastąpiono nowym w końcu XVIII w. Użytkowanie zaś cmentarza wokół kościoła stopniowo podnosiło poziom terenu tak, że dolne partie kościoła romańskiego znalazły się w ziemi. Niebezpieczeństwo zawisło nad kościołem Św. Leonarda po 1834 r., po kasacie klasztoru benedyktynów przez rząd pruski. Kościół klasztorny zamieniono na parafialny, a kościół Św. Leonarda miał ulec rozbiórce z uwagi na poszukiwany w tym czasie surowiec – kamień. Wówczas np. rozebrano kościół parafialny w Tyńcu pod Krakowem, a także stojące jeszcze wówczas niektóre partie kamienne klasztoru lubińskiego (np. wieżę okrągłą w południowo-zachodnim narożniku murów i fragment muru południowego; na dnie rowu pofundamentowego tegoż muru znaleziono m.in. pfennig pruski z 1874 r.). Uratowało kościół Św. Leonarda przekazanie go gminie ewangelickiej. Jednakże wówczas przekształcono w znacznej mierze wnętrze kościoła ogałając go z ołtarzy, obrazów itp. Należy jednak podkreślić, że wtedy podjęto pierwsze prace konserwatorskie przy tym zabytku. Prace renowacyjne prowadzone w ostatnich latach przez benedyktynów lubińskich przywracają pełny blask temu cennemu zabytkowi architektury wielkopolskiej.

Przed podjęciem prac remontowych i restauracyjnych, poprzedzonych osuszeniem terenu, przeprowadzono zarówno w kościele, jak i na przylegającym cmentarzu prace wykopaliskowe oraz badania architektoniczne, finansowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lesznie. Obok archeologów z Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu

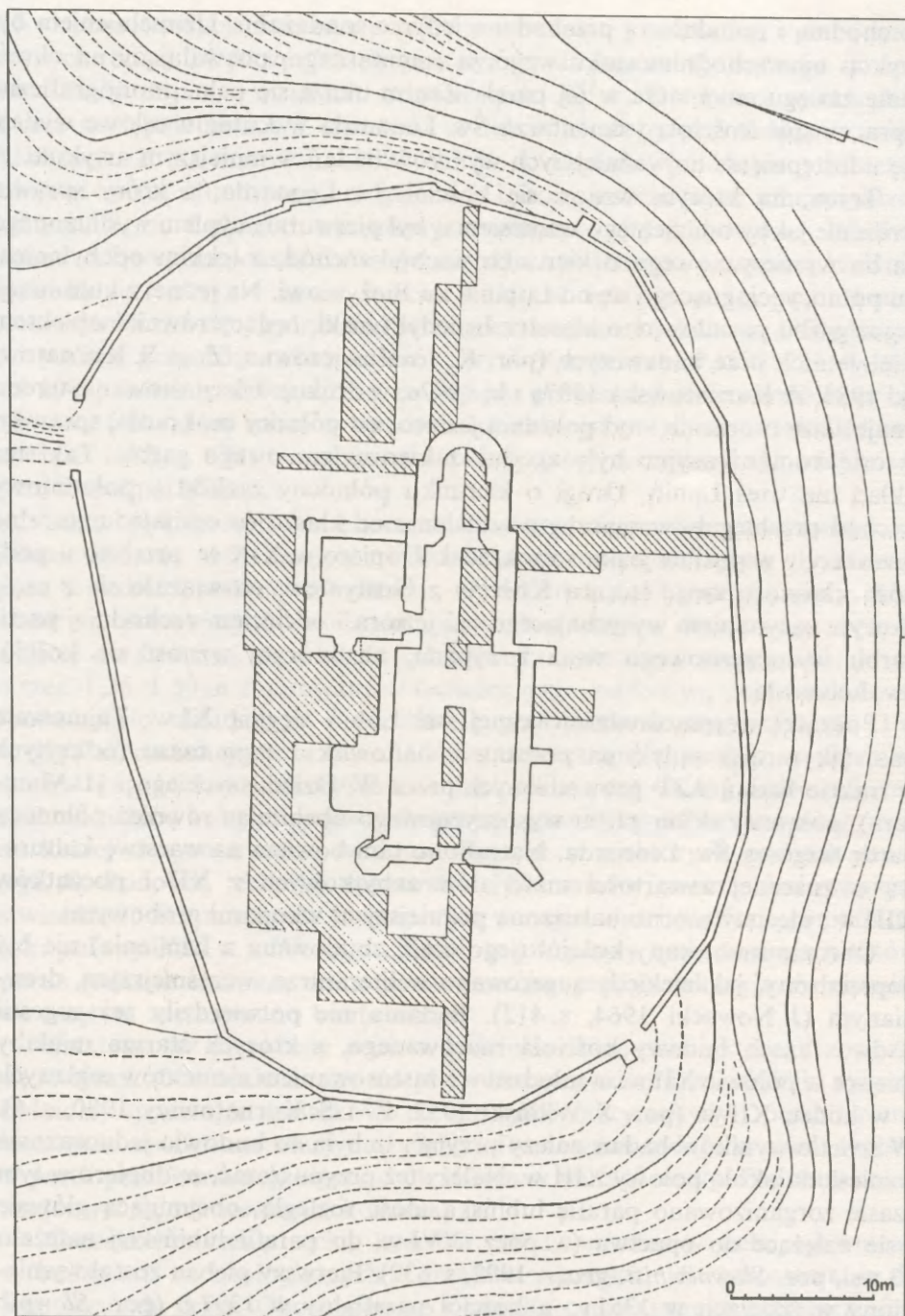
Ryc. 1. Kościół Św. Leonarda w Lubiniu. Widok od wschodu.

Fot. M. Tuszyński

Fig. 1. St Leonard's Church in Lubin. A view from the east.

Photo by M. Tuszyński

w badaniach wzięli udział śp. dr Krystyna Józefowiczówna, mgr Renata Linette, ekipa antropologów z UAM pod kierunkiem dr. Macieja Henneberga i mgr Alicji Puch, oraz w ostatnim roku – prof. dr hab. Jerzy Rozpędowski. Stałe zainteresowanie postępem prac wykazywali członkowie lubińskiego konwentu benedyktyńskiego, zwłaszcza o. Mateusz Skibniewski i o. Karol Meissner, którym też zawdzięczamy wiele cennych uwag i obserwacji. Badania terenowe i wstępne opracowania gabinetowe uzupełniały ekspertyzy petrograficzne oraz wstępne analizy antropologiczne. Dzięki temu uzyskano dodatkowe informacje na temat samej budowli i całego jej otoczenia. Kościół został rozpoznany zarówno sondażami od zewnątrz, jak i przez rozkopanie znaczniejszej partii we wnętrzu (głównie część południowa prezbiterium i nawy romańskiej, środek nawy gotyckiej; por. ryc. 2). Cmentarz rozpoznano większymi wykopami w partii północnej i zachodniej, część zaś

Ryc. 2. Rozmieszczenie wykopów badawczych na wzgórzu Św. Leonarda i we wnętrzu kościoła.

Fig. 2. Excavations on the St Leonard's Hill and in the Church.

wschodnią i południową przebadano jedynie sondażami. Uzupełnieniem był wykop na wschodnim stoku wzgórza cmentarnego, pozwalający na określenie zasięgu cmentarza w tej partii. Zanim ukaże się pełne monograficzne opracowanie kościoła i cmentarza Św. Leonarda w Lubiniu celowe wydaje się udostępnienie najważniejszych wyników badań w niniejszym artykule.

Teren, na którym wznosi się kościół Św. Leonarda, a który sprawia wrażenie jakby oddzielnego wzniesienia, był pierwotnie cyplem wydłużonego garbu wysoczyznowego o kierunku wschód-zachód, z lekkim odchyleniem ku północy, ciągnącego się od Lubinia ku Bieżyniowi. Na jednej z kulminacji tegoż garbu posadowiono klasztor benedyktyński, będący również obiektem wieloletnich prac badawczych (por. K. Józefowiczówna, Z. et S. Kurnatowski 1984; Z. Kurnatowska 1987a i b; 1992c; w druku). Ukształtowanie terenu i najbliższe otoczenie – od południa jezioro, od północy mokradła, sprawiły, iż osie komunikacyjne były zgodne z kierunkiem owego garbu. Taki też układ ma wieś Lubiń. Drogi o kierunku północny zachód – południowy wschód przebiegały w znacznym oddaleniu od klasztoru omijając naturalne przeszkody w postaci jezior i mokradeł. Dopiero w XIX w. przebito u podnóża klasztoru szosę łączącą Kościan z Gostyniem, co wiązało się z częściowym zasypaniem wysychającego już jeziora i odcięciem zachodniej partii garbu wysoczyznowego wraz z cyplem, na którym wznosi się kościół Św. Leonarda.

Początki wczesnośredniowiecznej wsi Lubiń sięgają XI w. Zajmowała ona, jak można sądzić na podstawie stanowisk z tego czasu (odkrytych w trakcie badań AZP prowadzonych przez W. Dzieduszyckiego i H. Marnzera), północny skłon garbu wysoczyznowego obejmując również północną partię wzgórza Św. Leonarda. Natrafiono tam bowiem na warstwę kulturową o znacznej zawartości materiałów zabytkowych z XII i początków XIII w., niestety mocno naruszoną późniejszymi wkopami grobowymi.

Obecnie zachowany kościół (jego część zbudowana z kamienia) nie był poprzedzony, jak niekiedy sugerowano w literaturze, wcześniejszym, drewnianym (J. Nowacki 1964, s. 412). Badania nie potwierdziły też sugestii o dwu fazach budowy kościoła murowanego, z których starsza miałaby miejsce w połowie XII w., a młodsza – z zastosowaniem elementów ceglanych – w końcu XII w. (por. S. Wiliński 1952; Z. i S. Kurnatowscy 1980, s. 6). W świetle wyników badań należy przyjąć, iż była to budowla jednorazowa wzniesiona około połowy XIII w. Należy też przypuszczać, że dopiero w tym czasie zorganizowano parafię lubińską, dość rozległą, obejmującą głównie wsie należące do opactwa (w pocz. XVI w. do parafii lubińskiej należało 13 wsi, por. *Słownik hist.-geogr.* 1992, s. 632). Pierwszy pleban został wymieniony w źródłach w 1351 r., a kościół parafialny w 1397 r. (por. *Słownik hist.-geogr.* 1992, s. 631–32).

Badania zespołu klasztornego, a także studia nad osadnictwem tej części Wielkopolski pozwoliły wyjaśnić znaczny odstęp czasu między fundacją klasztoru lubińskiego a utworzeniem parafii. Po pierwsze, pierwotna

XI-wieczna fundacja i wszczęta wówczas budowa klasztoru została w nieznanym bliżej okolicznościach przerwana, a ponowną fundację można umieszczać dopiero w latach trzydziestych XII w. Do końca wieku XII trwała następnie budowa klasztoru, a dalsze jej etapy przypadają na wiek XIII (por. Z. Kurnatowska 1987 a i b; w druku). Po drugie – klasztor lubiński został ufundowany na terenach bardzo jeszcze słabo schryścianizowanych. Przed Lubiniem nie mamy bowiem w całej południowej Wielkopolsce ani jednego poświęconego ośrodka kościelnego, natomiast badania ujawniły, iż w XI, a nawet jeszcze w XII w. istniały w tej partii kraju, w odległości 20–40 km od Lubinia cmentarzyska kurhanowe, birytualne, o wyraźnie pogańskim charakterze (por. Z. Kurnatowska 1992b; D. Kosinski 1989). Można zatem sądzić, iż dopiero po wielu dziesięcioleciach pracy misyjnej (charakter misyjny opactwa lubińskiego przyjmował też H. Łowmiański 1985, s. 329) benedyktyni lubińscy mogli przystąpić do zorganizowania sieci parafialnej.

Aczkolwiek kościół Św. Leonarda zachował się prawie nienaruszony, to jednak badania archeologiczne i architektoniczne pozwoliły na wyjaśnienie paru kwestii. Ustalono ostatecznie, iż był to kościół jednonawowy, bezwieżowy, zamknięty od zachodu murem bez otworu drzwiowego. Jedyne wejście do świątyni prowadziło od północy (zatem od strony wsi). Mury o szer. 1,35–1,50 m zbudowane w technice *opus empletum*, posadowiono na fundamencie układanym z nieobrabianych kamieni, sięgającym do 1 m w głąb nieruszonej ziemi (ryc. 3). Lico zewnętrzne z niezbyt regularnych ciosów (wg badań J. Skoczylasa – mpis, licowano ściany różnorodnymi skałami, wśród których przeważały gnejsy i granity) wyrównywano zaprawą, na której wryto kwadry, widoczne jeszcze w niektórych partiach muru (ryc. 4). Podobną technikę opracowania lica murów, zwaną boniowaniem, stwierdzono też w zespole klasztornym w najmłodszej podfazie romańskiej (ok. połowy XIII w.). Wewnątrz kościoła mury były tynkowane, a niektóre partie (odkute okienko, dolne partie murów apsydy) wskazują, że również we wnętrzu zastosowano boniowanie.

Ustalono też pierwotny poziom kościoła, dolne partie którego znalazły się w ziemi. Obniżenie terenu do pierwotnego poziomu wysmukliło sylwetę kościoła, ujawniając dodatkowo, iż nie tylko mury apsydy i prezbiterium, lecz także zewnętrzne mury nawy były uformowane u dołu w cokół wyższy w partii prezbiterialnej, niższy o ok. 40 cm w murach nawy. Podobny cokół znajdował się też wewnątrz kościoła.

Charakterystyczną cechą kościoła Św. Leonarda, w pełni ujawnioną w badaniach archeologicznych i architektonicznych, jest zastosowanie do jego wystroju cegły. Obok znanego i szeroko cytowanego w literaturze fryzu wieńczącego mur apsydy, cegła została stwierdzona w nowoodkrytym portalu, w ościeżach okien romańskich, w trzech (na cztery) wspornikach podtrzymujących sklepienie krzyżowe prezbiterium. Cegłą wyłożono podniebienia półkolistych łęków wieńczących wnęki – sedilia w prezbiterium

Ryc. 3. Widok na fundament apsydy kościoła Św. Leonarda.

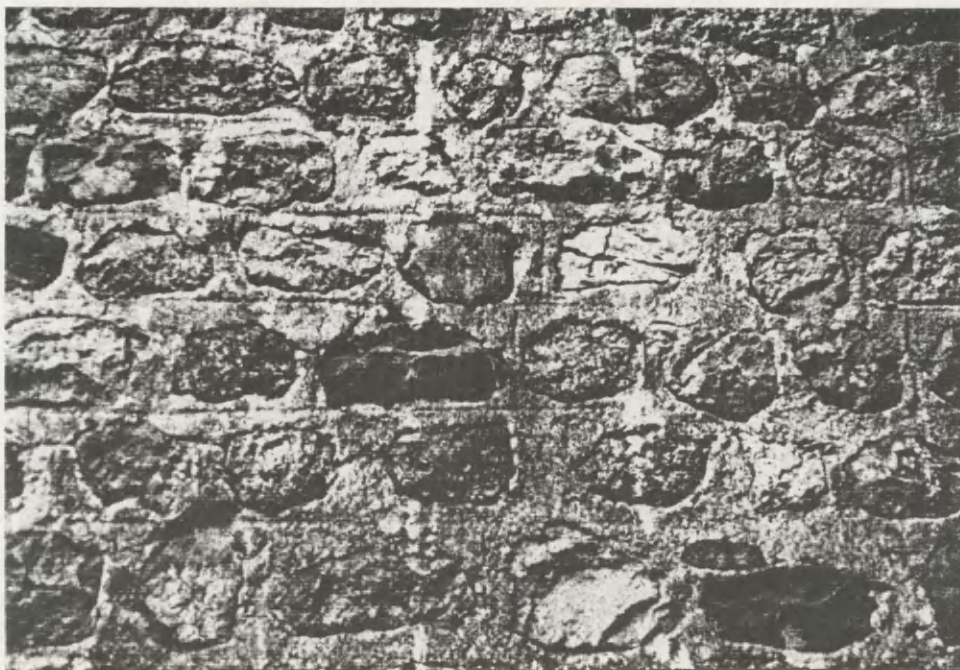
Fot. S. Kurnatowski

Fig. 3. View of the foundation of the apse in St Leonard's Church.

Photo by S. Kurnatowski

i wreszcie ceglane również były imposty, na których wspierał się łuk tęczy. Czerwień cegły, podkreślona dodatkowo farbą, kontrastowała zarówno z tynkowanym na biało wnętrzem, jak i z kamiennym murem. Różne elementy ceglane, jak wsporniki, konsolki, głowice czy wałki opracowano zapewne sposobem rzeźbiarskim.

Portal w ścianie północnej uległ znacznemu zniszczeniu zwłaszcza od zewnątrz, przez późniejsze przebudowy. Łącznie z dobudowaniem nawy przystawiono od tej strony gotycką zakrystię, przebudowaną następnie na obszerną, obecnie stojącą, barokową. Spowodowało to najpierw wbudowanie w portal romański mniejszego gotyckiego, a następnie zamurowanie go i przebicie obok nowego otworu drzwiowego. Od wnętrza zachowały się oba ościeża portalu romańskiego, starannie wymurowane z cegły dużych rozmiarów (narożnikowe cegły mierzyły $28 \times 28 \times 10$ cm). Od zewnątrz

Ryc. 4. Fragment murów kościoła Św. Leonarda z widocznym boniowaniem.

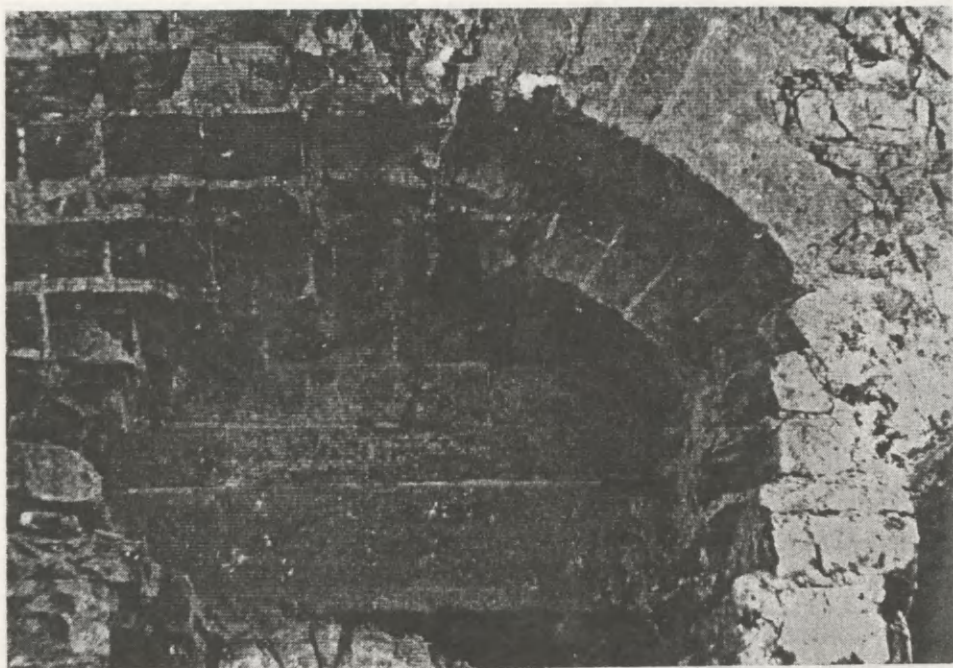
Fot. M. Tuszyński

Fig. 4. Fragment of the walls of St Leonard's Church with a visible rustication.

Photo by M. Tuszyński

zachowała się jedynie część archiwolty i prawie cały tympanon wsparty na belce piaskowcowej (ryc. 5). Był to prosty portal dwuuskokowy bez innych elementów dekoracyjnych. Archiwolta wykonana w cegle była pierwotnie zapewne zwieńczona skutym niestety wałkiem, być może analogicznym do wieńczącego łęk okienka w apsydzie. Tympanon był wyłożony cegłą i jak wspomniano opierał się na belce piaskowcowej, spoczywającej, jak można przypuszczać, również na kamiennych podporach – węgarach. Przybliżone wymiary otworu drzwiowego wynosiły $2,1 \times 1,1$ m.

We wnętrzu kościoła (ryc. 6) natrafiono na pozostałość fundamentu ołtarza romańskiego usytuowanego pomiędzy apsydą a prezbiterium, o orientacyjnych wymiarach $1,25 \times 1,25$ m. Stwierdzono też dwa poziomy posadzki z płyt ceglanych. Starsza zachowała się jedynie w paru miejscach w apsydzie, w postaci warstewki sproszkowanej cegły. Z obserwacji stratygraficznych wynika, że niedługo po wzniesieniu kościoła nastąpiła jakaś katastrofa, pożar, który objął przynajmniej wnętrze kościoła, po którym zachowała się warstwa przesycona spalenizną, uchwycona w różnych punktach kościoła romańskiego. O ile nie był to jakiś pożar lokalny, można przypuszczać, że wiązał się z wypadkami w 1383 r., kiedy to według informacji źródeł

Ryc. 5. Zachowany fragment portalu w północnej ścianie nawy kościoła Św. Leonarda.

Fot. J.M. Bercza

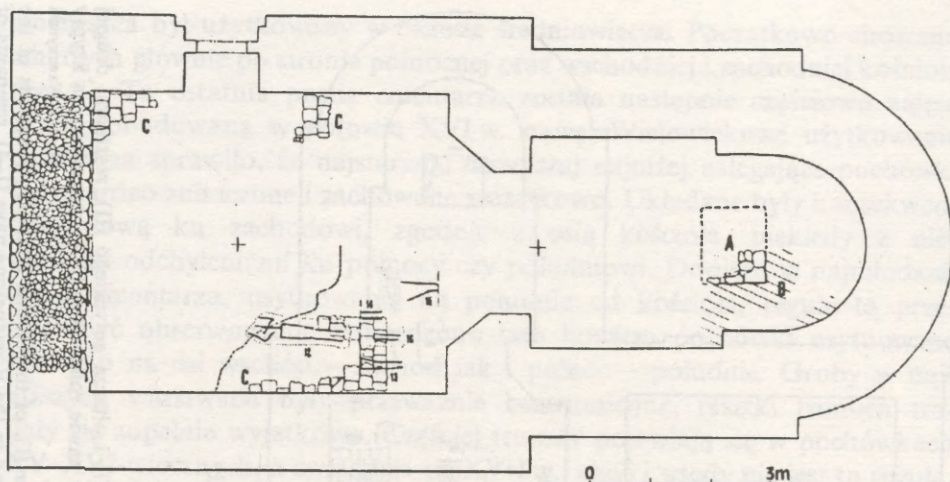
Fig. 5. Preserved fragment of the portal on the northern wall of the nave in St Leonard's Church.

Photo by J.M. Bercza

pisanych w trakcie walk pomiędzy możliwymi rodzajami wielkopolskimi Nałęczami i Grzymalitami ucierpiały dobra lubińskiego klasztoru (Z. Perzanowski 1978, s. 40–41). Po pożarze podniesiono o ok. 20–25 cm poziom wnętrza kościoła i położono nową posadzkę z płyt ceglanych o wymiarach $22 \times 22 \times 4$ cm, zachowaną *in situ* w niektórych miejscach nawy.

We wnętrzu kościoła, zarówno w prezbiterium, jak i w nawie, natrafiono na dość liczne pochówki. Przebadano 2 groby dziecięce (puste, wyekshumowane) w prezbiterium romańskim, 16 grobów w części południowej nawy romańskiej oraz jeden grób w zachodniej partii nawy gotyckiej. Ten ostatni należał niewątpliwie do cmentarza przykościelnego, podczas gdy groby w prezbiterium i w nawie romańskiej były pochówkami wewnątrzkościelnymi. W nawie gotyckiej znajdowała się też murowana krypta grobowa (pusta) oraz, pośrodku, rodzaj piwniczki związanej zapewne z obrzędami pogrzebowymi (ryc. 7).

Pięć pochówków w nawie romańskiej można odnieść do czasu sprzed końca XIV w. (ryc. 6), przykrywała je bowiem wspomniana warstwa ze spalenizną. Pozostałe pochodzą już z późnego średniowiecza i czasów nowożytnych. Wszystkie pochówki były skierowane głowami na zachód, spoczywały na wznak z rękami wyprostowanymi, złożonymi na miednicy, bądź

Ryc. 6. Rzut poziomy kościoła Św. Leonarda w fazie romańskiej z odkrytymi resztkami ołtarza (A), posadzek, starszej (B) i młodszej (C), oraz z pochówkami sprzed końca XIV w.

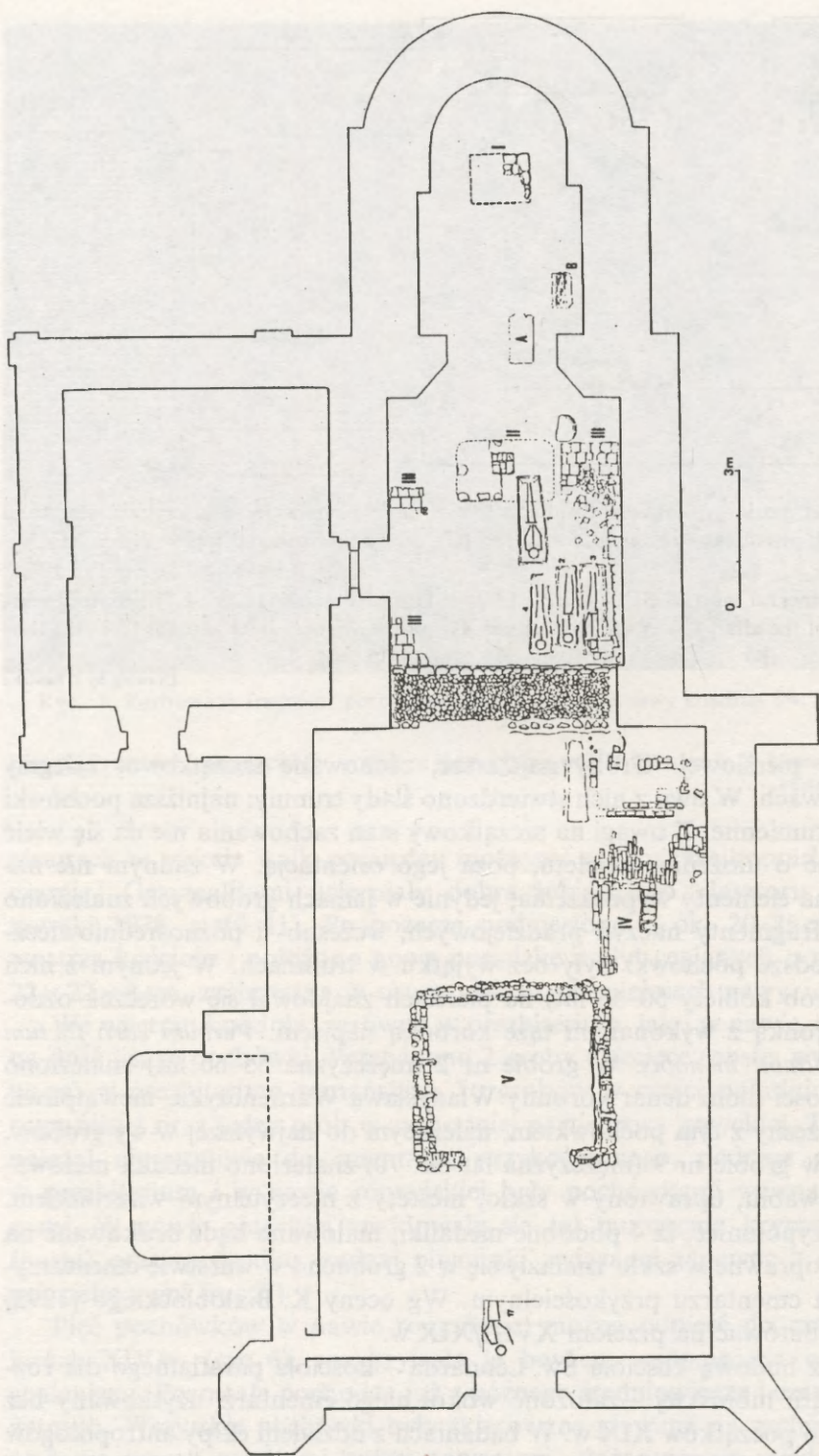
Rys. J. Sawicka

Fig. 6. Horizontal view of St Leonard's Church in its Romanesque phase. Uncovered remnants: A – of the altar, B – of the oldest floor, C – of the younger floor. Burials from the time before the end of the 14th cent.

Drawing by J. Sawicka

na klatce piersiowej. Groby najstarsze, zachowane szczątkowo, zalegały w 3 warstwach. W dwu z nich stwierdzono ślady trumny; najniższe pochówki były beztrumienne. Z uwagi na szczątkowy stan zachowania nie da się wiele powiedzieć o ułożeniu szkieletu, poza jego orientacją. W żadnym nie natrafiono na elementy wyposażenia, jedynie w jamach grobowych znaleziono nieliczne fragmenty naczyń pradziejowych, wczesno- i późnośredniowiecznych. Młodsze pochówki były bez wyjątku w trumnach. W jednym z nich (nr 5 – grób kobiety 50–55 lat) na piersiach znajdował się woreczek ozdobiony koronką z wykonanym także koronką napisem: *Verbum caro factum est et habitabit in nobis*. W grobie nr 2 (mężczyzna 55–60 lat) znaleziono na wysokości dłoni denar koronny Władysława Warneńczyka, niewątpliwie niewspółczesny z tym pochówkiem, należącym do najwyższej w-wy grobów. Wreszcie w grobie nr 9 (mężczyzna lat ok. 70) znaleziono medalik malowany na jedwabiu, oprawiony w szkło, niestety z nieczytelnym wizerunkiem. Warto przypomnieć, iż 4 podobne medaliki, malowane bądź drukowane na papierze, oprawne w szkło znalazły się w 2 grobach i w warstwie cmentarzykowej na cmentarzu przykościelnym. Wg oceny K. Białobłockiego (1993) można je datować na przełom XVIII/XIX w.

Wraz z budową kościoła Św. Leonarda – kościoła parafialnego dla rozległej parafii lubińskiej – założono wokół niego cmentarz, użytkowany bez przerwy do początków XIX w. W badaniach z udziałem ekipy antropologów z UAM (1979–1980) ustalono, iż niecały obszar późniejszego nowożytnego

Ryc. 7. Rzut poziomy kościoła Św. Leonarda z odkrytymi fundamentami ołtarza romańskiego (I) i ołtarza gotyckiego (II), resztkami drugiej posadzki romańskiej (III), najwyższą warstwą grobów w prezbiterium romańskim (A i B) oraz w nawie romańskiej (1-4), pozostałością krypty i „piwniczki” w nawie gotyckiej (IV i V) oraz z grobem przy murze zachodnim nawy gotyckiej (17).

Rys. A. Wawrzyński

Fig. 7. Horizontal view of St Leonard's Church. Uncovered foundations of the Romanesque altar (I), of the Gothic altar (II), remnants of the second Romanesque floor (III), top layer of the graves in the Romanesque presbytery (A and B) and in the Romanesque nave (1-4), remnants of the crypt and a "cellar" in the Gothic nave (IV and V), a grave at the western wall of the Gothic nave (17).

Drawing by A. Wawrzyński

cmentarza był użytkowany w okresie średniowiecza. Początkowo chowano zmarłych głównie po stronie północnej oraz wschodniej i zachodniej kościoła (ryc. 8). Ta ostatnia partia cmentarza została następnie częściowo zajęta przez dobudowaną w połowie XVI w. nawę. Wielowiekowe użytkowanie cmentarza sprawiło, że najstarsze, zazwyczaj najniższe zalegające pochówki były bardzo zniszczone i zachowane szczątkowo. Układane były konsekwentnie głową ku zachodowi, zgodnie z osią kościoła, niekiedy z niewielkimi odchyleniami ku północy czy południowi. Dopiero w najmłodszej części cmentarza, usytuowanej na południe od kościoła, reguła ta przestała być obserwowana, stwierdzono tam bowiem pochówki usytuowane zarówno na osi wschód – zachód jak i północ – południe. Groby w najniższych warstwach były przeważnie beztrumienne, resztki trumien trafiły się zupełnie wyjątkowo. Częściej trumny pojawiają się w pochówkach XV–XVI-wiecznych, a zwłaszcza od XVII w., choć i wtedy nie jest to reguła.

Ryc. 8. Fragment cmentarza po północnej stronie kościoła Św. Leonarda.

Fot. S. Kurnatowski

Fig. 8. Fragment of the cemetery at the northern side of St Leonard's Church.

Photo by S. Kurnatowski

Groby najstarsze były też zasadniczo pozbawione inwentarza, z niewieloma wyjątkami. W grobie dziecka 10–12-letniego (nr 409) znaleziono fragment szklanego pierścionka, na palcu kobiety 20–25-letniej (w grobie nr 395) – prostą obrączkę brązową (2 dalsze obrączki znaleziono w w-wie grobów na zach. od kościoła oraz między grobami nr 397 (kobieta 50–60 lat) i 399 (osobnik dorosły)). W dwóch grobach kobiecych (nr 448 i 486a) stwierdzono denary Władysława Warneńczyka, w jeszcze jednym grobie kobiecym (nr 352) zabarwienie zielonkawe na prawej skroni sugeruje ozdobę, wreszcie w okolicy grobu kobiecego (nr 433) znaleziono kabłączek skroniowy o średnicy wnętrza ok. 2,5 cm. Dwa kolejne kabłączki o średnicy 4–5 cm znaleziono w w-wie grobów. Szacując liczbę grobów przypadających na najstarszy okres użytkowania cmentarza (XIII do początków XV w.) na ok. 60, otrzymamy ok. 10% grobów z inwentarzem, co dobrze przystaje do proporcji stwierdzonych na innych cmentarzach przykościelnych (por. np. J. Piekalski 1991, s. 54 n.; *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska* 1986, s. 69 n.). Warto wspomnieć, że procent grobów z inwentarzem obliczony dla całego zbadanego cmentarzyska jest niewiele mniejszy (ok. 9% przy liczbie 641 grobów). W grobach młodszych wystąpiły części ubioru – najczęściej sprzączki, ale także guziki, haftki, czasem szpilki, monety (głównie w grobach XVII-wiecznych), oraz w grobach XVII–XVIII-wiecznych – dewocjonaalia, jak różańce, krzyżyki, medaliki, m.in. związane z kultem Św. Benedykta (por. K. Białobłocki 1993). W odróżnieniu od najstarszych pochówków, intencjonalne wyposażenie (monety wkładane najczęściej do ust oraz dewocjonaalia) znajduwane było przeważnie w grobach męskich, czasem dziecięcych, a wyjątkowo w kobiecych (w grobach kobiecych znaleziono jednak 2 medaliki malowane na papierze).

Szczegółowe opracowanie antropologiczne materiału z cmentarza Św. Leonarda przyniesie niewątpliwie wiele interesujących materiałów dotyczących lokalnej populacji zamieszkującej parafię lubińską w średniowieczu i czasach nowożytnych (dotychczas opublikowano opracowania czaszek i kości długich; por. M. Henneberg, A. Wrzesińska, J. Brodnicka 1984). Wstępna analiza ujawniła też znaczny procent szkieletów osobników z rozmaitymi schorzeniami (A. Puch 1991). Zapewne wiązało się to z funkcjonowaniem przy klasztorze szpitala, będącego wówczas również przytułkiem, poświadczonym w źródłach od 1510 r. (por. M. Skibniewski 1991).

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Białobłocki K.

1993 *Zespół medalików z wykopalisk archeologicznych w Lubiniu pod Kościanem*, „Slavia Antiqua”, t. 33 (w druku).

Henneberg M., Wrzesińska A., Brodnicka J.

1984 *Materiały szkieletowe z cmentarzyska (XIII–XVIII w.) przy kościele Św. Leonarda w Lubiniu, gmina Krzywiń. Opracowanie wstępne*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 50, s. 365–379.

- Józefowiczówna K., Kurnatowski Z. et S.
 1984 *L'abbaye bénédictine romane à Lubiń à la lumière des fouilles archéologiques des années 1978–1982*, „Archaeologia Polona”, t. 23, s. 167–202.
- Kosiński D.
 1989 *Przemiany zasiedlenia dorzecza Orli od VI do połowy XIII w.* (mpis pracy doktor-skiej).
- Kurnatowscy Z. i S.
 1980 *Badania archeologiczne w Lubiniu w latach 1978–1979*, „Pamiętnik Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej”, 1975–1978, Kościan, s. 3–8.
- Kurnatowska Z.
 1987a *Klasztor OO. Benedyktynów w Lubiniu. Wyniki badań archeologicznych w latach 1978–1985*, „Pamiętnik Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej”, 1981–1983, Kościan, s. 9–24.
 1987b *Opactwo benedyktyńskie w Lubiniu w świetle badań wykopaliskowych w latach 1978–1983*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 32, s. 5–23.
 1992a *Romański kościół Św. Leonarda w Lubiniu*, „Zeszyty Lubińskie”, t. 2, s. 9–18.
 1992b *Tworzenie się państwa pierwszych Piastów w aspekcie archeologicznym*, [w:] *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny zachodniej*. Materiały z konferencji Wrocław – Sobótka 1990, red. L. Leciejewicz, Wrocław.
 1992c *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Lubiniu, gm. Krzywiń, woj. leszczyńskie, w 1990 i 1991 roku*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 1, s. 159–172.
- (w druku) *Lubiń* [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 8, cz. 2.
- Linette R.
 1968 *Kościół Św. Leonarda w Lubiniu*. Dokumentacja historyczna (mpis PKZ – Poznań).
- Łowmiański H.
 1985 *Początki Polski*, t. VI/1, Warszawa.
- Nowacki J.
 1964 *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, Poznań.
- Perzanowski Z.
 1978 *Opactwo benedyktyńskie w Lubiniu. Studia nad fundacją i rozwojem uposażenia w średniowieczu*, Wrocław.
- Piekalski J.
 1991 *Wrocław średniowieczny. Studium kompleksu osadniczego na Olbinie w VII–XIII w.*, Wrocław.
- Puch A.
 1991 *Niektóre przypadki zmian chorobowych układu kostnego ludności pochowanej na cmentarzyskach w Lubiniu*, [w:] *Antropologia i jej miejsce wśród nauk o człowieku*. UAM Seria Antropologiczna, nr 13, s. 113–122.
- Skibniewski M.
 1991 *Szpitala parafialne w średniowieczu pod opieką benedyktynów lubińskich*, „Zeszyty Lubińskie”, t. 1, Kościan, s. 8–17.
- Słownik hist.-geogr.*
 1992 *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. II, z. 4: *Kuczyna–Lwówek*, Poznań.
- Sokołowski M.
 1888 *Kościół romański w Gieczu, Krobi, Lubiniu i Kotłowie w W. Ks. Poznańskim*, „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki PAU”, R. 3, s. 93–105.

Sztuka polska

1971 *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, M. Walicki red., Warszawa.

Świechowski Z.

1963 *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog zabytków*, Wrocław.

1990 *Sztuka romańska w Polsce*, Warszawa.

Wczesnośredniowieczne cmentarzyska

1986 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe w Łądzie woj. Konin*, Poznań.

Wiliński S.

1952 *Granitowe kościoły wiejskie w Wielkopolsce*, „Przegląd Zachodni”, R. 8, t. 3, s. 417-432.

ZOFIA KURNATOWSKA

ST LEONARD'S CHURCH IN LUBIŃ
(THE STATE AFTER THE ARCHAEOLOGICAL
AND ARCHITECTONIC INVESTIGATIONS)

Summary

The paper presents the results of the archaeological and architectonic investigations in the St Leonard's Church in Lubiń (southern Great Poland) in the years 1986 and 1987. This valuable monument of the Romanesque architecture (Fig. 1) has been preserved as a whole in spite of the enlargement in the 16th cent. It served as a parish church and was erected in the vicinity of the Benedictine monastery in Lubiń, one of the three oldest abbeys in Poland, dating back to the 11th cent. When the monastery was dissolved at the beginning of the 19th cent., the St Leonard's Church remained, however its interior was remodelled, and now the renovation works conducted by the Lubiń Benedictines restore the former beauty of this valuable monument of the medieval architecture in Greater Poland.

The renovation works were preceded by an archaeological exploration with the participation of anthropologists, historians of art and architecture. They were also completed with various additional investigations like, for instance, the petrographical ones. The exploration works financed by the Voivodship Conservator of Monuments in Leszno were conducted both in the church interior and on the cemetery (Fig. 2).

The works have shown definitely that it was a one-nave, towerless church with a presbytery closed by an apse. A fragment of the foundations of the Romanesque altar has been found, measuring circa 1.25 by 1.25 m., situated between the apse and the presbytery (Fig. 6). However, the most characteristic feature of this church, revealed in full during the investigation, is the use of a new building material – the brick – to architectonic decoration. In addition to the earlier known frieze crowning the apse, a fragment of a destroyed portal with a brick archivolt has been uncovered, embracing the brick-faced tympanum (Fig. 5). The brick was also used in windows, in the intrados of sedilia in the presbytery, in the consoles of the cross vault, in the imposts. The floor was also tiled with brick plates (Fig. 6). The red of the brick, enhanced by the red paint, contrasted with the white-plastered interior and the stone walls, the facing of which, a little bit careless, was evened with the mortar and rusticated (Fig. 4). All stylistic elements point to the mid-13th cent as the date of the construction of St Leonard's Church in Lubiń. In the same time, a vast Lubiń parish must have been established, embracing primarily the villages which belonged to the abbey.

In the church interior numerous burials have been uncovered, in the nave and also in the presbytery. The lowest five burials (the worst preserved) can be dated to the period before the end of the 14th cent. (Fig. 6). They were covered with a layer with the traces of burning, which

we can date approximately to 1383, and with the second brick floor put on it. The remaining 11 burials in the Romanesque nave and two exhumated ones in the presbytery come from the late Middle Ages and Modern Times (Fig. 7). All bodies were put down with their heads towards the west and almost all were in coffins, a couple of the oldest ones being an exception.

When the parish church was erected, a cemetery was founded around it, used continually till the beginning of the 19th cent. The excavations have shown that in the Middle Ages in use were mostly the parts of the cemetery laying to the west, north and east of the church, while its southern part was used only in the Modern Times. The oldest burials were mostly without coffins, and are preserved often in fragments. Coffins appeared more frequently only from the 17th cent. on. The inventory is rarely found in the graves (about 9 per cent of all graves). In the oldest graves, mostly of women, the inventory consisted of ornaments and at the beginning of the 15th cent. of coins. In the younger graves an addition to the few elements of clothes (clasps, buckles, hooks and eyes, buttons) the intentional grave goods put usually to the men's graves were coins (17th cent.) and devotional articles (crosses, holy medals, for instance with St'Benedict and his cross, rosaries) dated back to the 17th cent. up to the turn of the 18th to the 19th cent. Although a detailed anthropological elaboration has not been completed yet, it is worth emphasizing that there have been found a large percentage of skeletons with traces pointing to various diseases. This might be due to the existence of the hospital attached to the monastery being at the same time an alm-house.

Translated by Izabella Rodzik

Adres Autorki:

Prof. dr hab. Zofia Kurnatowska

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Oddział w Poznaniu

ul. Zwierzyniecka 20

60-814 Poznań

we can date approximately to 1285, and with the second brick floor put on it. The remaining 12 burials in the Romanesque vault and two skeletons dug in the graveyard from the Middle Ages and Modern Times (Fig. 7). All bodies were put down with their heads towards the west and almost all were in coffin, a couple of the oldest ones being unenclosed. When the parish church was rebuilt a cemetery was founded round it and continually till the beginning of the 19th cent. The excavations have shown that during the Middle Ages in use were mostly the parts of the cemetery lying to the west, with the east of the church and its eastern part dug out only in the Modern Times. The older burials were mostly without coffins, and are preserved often in fragments. Coffins appeared more frequently only from the 17th cent. on. The inventory is largely found in the graveyard a few feet to the west of the oldest graves, mostly of women. The inventory consisted of ornaments and of objects of the 15th cent. of coins. In the younger graves an addition to the few elements of clothes (shawl, buckled boots and eye buttons) the intentional grave goods put usually in the men's graves were coins (17th cent.) and devotional articles (rosary, holy medals, or medals with St. Benedict and his cross, rosaries) dated back to the 15th cent. up to the first of the 18th cent. Although a detailed anthropological classification has not been completed yet, it is worth emphasizing that there have been found a large percentage of skeletons with traces pointing to various diseases. This might be due to the fact that the hospital attached to the monastery being at the same time an alm-house.

PLATE I

Excavations in the Romanesque Vault

The excavations in the Romanesque vault were carried out in 1901 and 1902. The results are shown in Plate I. The vault is a simple barrel-vault, 12 feet high, and is supported by four pillars. The floor is of brick, and is in good preservation. The walls are of brick, and are also in good preservation. The vault is a simple barrel-vault, 12 feet high, and is supported by four pillars. The floor is of brick, and is in good preservation. The walls are of brick, and are also in good preservation.

The excavations in the Romanesque vault were carried out in 1901 and 1902. The results are shown in Plate I. The vault is a simple barrel-vault, 12 feet high, and is supported by four pillars. The floor is of brick, and is in good preservation. The walls are of brick, and are also in good preservation.

The excavations in the Romanesque vault were carried out in 1901 and 1902. The results are shown in Plate I. The vault is a simple barrel-vault, 12 feet high, and is supported by four pillars. The floor is of brick, and is in good preservation. The walls are of brick, and are also in good preservation.

The excavations in the Romanesque vault were carried out in 1901 and 1902. The results are shown in Plate I. The vault is a simple barrel-vault, 12 feet high, and is supported by four pillars. The floor is of brick, and is in good preservation. The walls are of brick, and are also in good preservation.

The excavations in the Romanesque vault were carried out in 1901 and 1902. The results are shown in Plate I. The vault is a simple barrel-vault, 12 feet high, and is supported by four pillars. The floor is of brick, and is in good preservation. The walls are of brick, and are also in good preservation.

The excavations in the Romanesque vault were carried out in 1901 and 1902. The results are shown in Plate I. The vault is a simple barrel-vault, 12 feet high, and is supported by four pillars. The floor is of brick, and is in good preservation. The walls are of brick, and are also in good preservation.